

Fem majoritetskirkers avklaringer om forholdet til jødedom

Hans Morten Haugen
Professor i internasjonal diakoni
VID vitenskapelige høgskole
hans.morten.haugen@vid.no

Sammendrag: Dokumenter og vedtak fra fem kirker gjennomgås, som en hjelp til det arbeidet med å avklare forholdet til jødedom og jøder som et utvalg under Bispemøtet og Mellomkirkelig råd for Den norske kirke skal gjøre fram til 2023. Fire av kirkene, Den katolske kirke, Evangelische Kirche Deutschland (EKD), Church of England (CoE) og Svenska kyrkan, har søkt å ta et oppgjør med den teologien disse har stått for tidligere. Rom 11,29 («...Gud angrer ikke...») og Rom 11,33 («hvor ufattelige hans veier!») løftes fram av disse for å understreke både at Guds løfter står fast og at vi ikke kjenner Guds frelsesplaner. De fleste ikke-katolske kirkene har hentet inspirasjon fra Den katolske kirke. Selv om det er EKD som mest tydelig har markert avstand til misjon blant jøder, er det verdt å merke seg at Svenska kyrkans dokument Guds vägar kan leses som at evangelisering overfor jøder er lite hensiktsmessig. Kyrkomötet har 13 år etter utgivelsen bedt alle stift om å implementere Guds vägar. Artikkelen finner at CoE har lykket godt med å styrke relasjonen til jødiske representanter, selv om sjefsrabbineren etterlyste en klarere fordømmelse fra CoE mot misjon blant jøder. Church of Scotland har arbeidet mindre med forholdet til jødedom, og har vært mest opptatt av å fremme en forståelse av at det lovede landet har et universelt oppdrag. Relasjonene til jødiske representanter og til palestinske representanter preges av dette.

Nøkkelord: Erstatningsteologi – God’s Unfailing Word (Church of England) – Guds vägar (Svenska kyrkan) – jødisk-kristen dialog – landteologi.

Abstract: Documents and decisions from five churches are reviewed to assist in the elaboration of the relationships with Judaism and Jews, done by a committee of Church of Norway’s Bishops Conference and Council on Ecumenical and International Relations, to be submitted in 2023. Four of the churches, the Catholic Church, Evangelische Kirche Deutschland (EKD), Church of England (CoE) and the Church of Sweden, have distanced themselves from their previous theology. Romans 11:29

(“...God’s gifts and his call are irrevocable”) and Romans 11:33 (“his paths beyond tracing out!») are highlighted by these to emphasize God’s promises and that we do not know God’s plans for salvation. Most non-Catholic churches have taken inspiration from the Catholic Church. Although EKD has most clearly distanced itself from mission among Jews, it is worth noting that the Church of Sweden’s document *The ways of God* can be read as saying that evangelising Jews is inappropriate. 13 years after its publication, the Synod has asked all dioceses to implement *The ways of God*. The article finds that the CoE has succeeded well in strengthening the relationship with Jewish representatives, even though the chief rabbi called for a stronger condemnation from the CoE against evangelising Jews. The Church of Scotland has worked less with the relationship to Judaism, and has been most concerned with promoting an understanding that the promised land has a universal mission. Relations with Jewish representatives and with Palestinian representatives are affected by this.

Keywords: God’s Unfailing Word (Church of England) – Judeo-Christian dialogue – land theology – replacement theology – the ways of God (Church of Sweden).

Introduksjon

Den norske kirke, ved Mellomkirkelig råd og Bispemøtet, satte sommeren 2021 ned et utvalg på 15 personer, med denne motivasjonen: «Den norske kirke har behov for en fornyet teologisk refleksjon om sitt forhold til jødedom og jøder. Arbeidet er også en oppfølging av Kirkemøtets sak KM 15/16 Religionsmøte og dialog...»¹ Fem punkter er løftet fram i mandatet: (i) selvforståelse i møtet med jødedom; (ii) forståelse av folk, land og staten Israel; (iii) missiologiske spørsmål; (iv) antisemittisme; og (v) kristen-sionisme.

Vi ser at oppmerksomheten er på aktuelle utfordringer, og i mindre grad en gjennomgang av historien. Jeg har fra sekretariatet fått tydeliggjort at ytterligere tre temaområder som ikke er eksplisitt omtalt, er omfattet. For det første erstatnings-teologi, som i sin opprinnelige form betyr at løftene til israelsfolket har gått over til kirken, men som av enkelte også brukes som stemping av personer som ikke mener at staten Israel er en Guds åpenbaring.² For det andre antijudaisme, altså teologisk forankret motstand mot jøder – rettferdiggjort med at de fleste jødene ikke har et forhold til Jesus Kristus/Yeshua ben Yosef, generelt eller som Messias. For det tredje

1 De sentralkirkelige råd (2021). Kirken i møte med jødedom og jøder; https://kirken.no/globalassets/kirken.no/aktuelt/filer%202021/mandat_utvalg_dnk%20og%20j%C3%B8der%20og%20j%C3%B8dedom.pdf. Forfatteren er medlem av utvalget.

2 Hans Morten Haugen (2013). «Mellom landløfter, nestekjærlighet og folkerett: Norske kirkelederes syn på Israel i et bibelsk perspektiv og et samtidsperspektiv». *Kirke og Kultur* 119, nr. 2, 135-155, 139.

forholdet til messianske jøder eller Jesus-troende jøder, som særlig Den Norske Israelsmisjon har ivaretatt.

Som bakgrunn er det relevant at Bispemøtet markerte i 2016 avstand til Luthers antijudaisme,³ og i 2012 uttrykte Bispemøtet sterk beklagelse over at Den norske kirkes sviktet jødene under krigen og understreket behovet for «å ta opp kampen mot antisemittismen og andre former for rasisme...»⁴

Forløperen for kristensionismen, hyppigst omtalt som restorasjonisme, er ikke med i mandatet. Det at jødene skulle «vende tilbake til landet», altså en «fysisk» gjenoppretting, som så ville føre til en «åndelig» gjenoppretting, var sentrale hos personer tilknyttet det som nå heter The Church's Ministry among Jewish People (CMJ; opprinnelig navn da det startet i 1809 var London Society for Promoting Christianity Among the Jews) utover på 1800-tallet. Eksempelvis er Seventh Lord of Shaftesbury (Anthony Ashley-Cooper; 1801-1885) og styreleder i (nåværende) CMJ 1848-1885 kjent for å være den *første* til å formulere en forløper for «land without people»-slagordet – noe som er feil⁵ – og han var imot tiltak for såkalt jødisk emansipasjon. Begrunnelsen var at vellykkede jøder ikke ville ha interesse av å bygge en jødisk nasjon – i Palestina. Koplingen mellom filosemittisme, jødemisjon og det å støtte etablering av en jødisk nasjon i «det lovede land» er ikke entydig,⁶ men er viktig kontekst for en bedre forståelse av kirkers forhold til jødedom.

For å gi innblikk i andre kirkers redegjørelser, for å se hva som kjennetegner disse og den responsen de møtte, vil denne artikkelen gjennomgå dokumenter fra følgende kirker: Den katolske kirke, Evangelische Kirche Deutschland, Church of England, Church of Scotland og Svenska kyrkan.

3 Bispemøtet (2016). Arven fra Luther og det jødiske folk (Sak BM 27/16, pkt 8); https://kirken.no/globalassets/kirken.no/bispemotet/2016/dokumenter/bm/luther_og_joedene_bmuttalelse_2016.pdf.

4 Bispemøtet (2012). Protokoll, 15. oktober 2012, 12-14 (Sak BM 37/12, Kirken og jødene); https://kirken.no/globalassets/kirken.no/migrering/kr_01_1_13_protokoll_bm_mote_okt_2012.pdf.

5 Formuleringen stammer fra den skotske presten Alexander Keith (1843). *The Land of Israel According to the Covenant with Abraham, with Isaac, and with Jacob* (Edinburgh: William Whyte and Co), 34: «a people without a country; even as their own land ... is in a great measure a country without a people.» Lord Shaftesbury brukte begrepene country og nation på tilsvarende måte i et 1853-brev som ble løftet fram av andre; for mer bakgrunn, se Hans Morten Haugen (2017) «Christian Zionism: How to understand, assess and challenge?», i Kristina Helgesson Kjellin og Niclas Blåder (red), *Mending the World? Possibilities and Obstacles for Religion, Church, and Theology*. Church of Sweden Research Series 14 (Eugene, OR: Pickwick Publications), 241-265, 243-250.

6 Se Hans Morten Haugen (2020). «Den Norske Israelsmisjon og Det Mosaiske Trossamfunn: Motstridende formål, gjensidige sympatier?». *Norsk Tidsskrift for Misjonsvitenskap* 74, nr. 1, 7-20.

Først presenteres prosessen rundt og hovedinnhold og hovedstruktur i dokumentene. Deretter viser jeg hva som vektlegges, og søker å reflektere alle de fem hovedbestillingene til utvalget i Den norske kirke, men gir noe mindre plass til kristenionisme. Deretter ser jeg på mottakelse blant jødiske organer og organer som representerer palestinere, før en kort konklusjon.

Innledningsvis om dokumentene og kriteriene

Både utredninger og vedtak fra synoder blir behandlet, og jeg starter for hvert kirkesamfunn med dokumenter om jødisk-kristne relasjoner. For å få innsikt i det høyeste beslutningsnivået bruker jeg noe mer plass på relativt kortere vedtak, mens lengre utredninger som ikke er fulgt opp av spesifikke vedtak får mindre plass.⁷ Prinsippet om «nyeste» dokument gjør at eksempelvis et posisjonsdokument fra 2013 om Israel og Palestina fra et organ under EKD gis plass,⁸ mens en utredning fra 2000 om forholdet til jøder bare nevnes.⁹ Anliggendet i 2000-utredningen er fanget opp i et 2016-vedtak fra Synoden i EKD.¹⁰

For Church of Scotland, som tilhører den reformerte kirkefamilien, har jeg valgt å behandle både et 2003-dokument, et 2013-dokument og et 2017-dokument, som alle ble vedtatt enstemmig av Generalforsamlingen.¹¹ Førstnevnte behandler forholdet til jødedommen i noe større grad enn de to nyeste dokumentene.

Den katolske kirke

Kommisjonen for religiøse forhold til jødene, hvis leder Kurt Koch også leder Det pavelige råd for å fremme kristen enhet, leverte i 2015 dokumentet *The Gifts and The*

7 For en analyse av tidligere dokumenter, særlig fra Den katolske kirke og Evangelische Kirche Deutschland, se Hans Morten Haugen (2010). «Unødvendig med misjon overfor jøder? En sammenligning av ulike kirker og organisasjoner». *Norsk Tidsskrift for Misjonsvitenskap* 64, nr. 3-4, 211-232.

8 EMOK (2017). Israel-Palestina. *A definition of stance on Israel and Palestine by the Evangelical Middle East Commission* (EMOK); https://www.ekd.de/ekd_en/ds_doc/Israel-Palestine.pdf, 3, som bekrefter EKDs tilslutning («has approvingly taken note of...»).

9 EKD (2000). *Christen und Juden III*; <https://www.ekd.de/23224.htm>.

10 EKD (2016). Kundgebung «Eine Erklärung zu Christen und Juden als Zeugen der Treue Gottes» <https://www.ag-juden-christen.de/kundgebung-eine-erklarung-zu-christen-und-juden-als-zeugen-der-treue-gottes>.

11 Vedtakene fra 2017 og 2013: <https://churchofscotland.org.uk/about-us/general-assembly/publications>.

Calling of God Are Irrevocable (Rom 11:29).¹² Dokumentet er en refleksjon over katolsk-jødiske relasjoner 50 år etter *Nostra aetate*, hvis avsnitt 4 handlet spesifikt om forholdet mellom Den katolske kirke og det jødiske folk. Det har siden 1970 vært regelmessige møter i International Catholic-Jewish Liaison Committee (ILC), i alt 24 møter, uten brudd i samarbeidet.¹³

2015-dokumentet har sju hoveddeler, og består av i alt 49 avsnitt. Del en gir en oversikt over viktige prosesser og vedtak i årene etterpå, med den forståelsen at 1965-vedtaket utgjorde et «solid grunnlag for å forbedre relasjonen...»¹⁴ Del to redegjør for den spesielle teologiske status for jødisk-katolsk dialog, og beskriver denne som en «'intra-religiøs' eller 'intra-familiær' dialog *sui generis* [av sitt slag].»¹⁵ Del tre handler om hvordan det som omtales som «Guds ord» åpenbarer seg i historien i jødedom og kristendom, og oppsummerer: «...Jesus Kristus kan betraktes som 'Guds levende Torah'. Torah og Kristus er Guds ord...»¹⁶ Del fire tar for seg forholdet mellom Det gamle og Det nye testamente og Den gamle og nye pakt, med vekt på forholdet mellom roten – jødedom – og de podede grener – kirken – som «ville visne eller til og med dø hvis de ble avskåret fra Israels rot.»¹⁷ Del fem har tittelen Frelsens universalitet i Jesus Kristus og Guds uopphevede pakt med Israel. Sentralt er følgende: «Det kan ikke være to måter å bli frelst på...», og at det ikke er kirkens innsats men at «...Herren vil bringe den timen når vi alle skal være forent...»¹⁸

- 12 Den katolske kirke (2015). *“The Gifts and The Calling of God Are Irrevocable” (Rom 11:29). A Reflection on Theological Questions Pertaining to Catholic-Jewish Relations on the Occasion of the 50th Anniversary of “Nostra aetate” (No. 4)*; for en versjon med kilder, se: Phillip Cunningham (2017). *SCJR* 12, nr. 3, 1-39; <https://ejournals.bc.edu/index.php/scjr/article/view/9792/8593>. For en inngående drøfting av katolsk-jødiske relasjoner, se Mette Nygård [1935-2020] (2021). *Vendepunktet: Den katolske kirkes forhold til jødene før og etter Det annet Vatikankonsil*. Oslo: Solum Bokvennen; se også Ole Christian Kvarme (2021). «Misjon og jøder», i Jeppe Bach Nikolajsen, Kari Storstein Haug, Frank-Ole Thoresen og Ingrid Eskilt (red), *Missiologi. En innføring*. Oslo: Cappelen Damm, 260-272.
- 13 ILC består av Kommissjonen for religiøse forhold til jødene og Den internasjonale jødiske komiteen for interreligiøse konsultasjoner (IJCIC); for oversikt over ILC, se <http://www.christianunity.va/content/unitacristiani/en/commissione-per-i-rapporti-religiosi-con-l-ebraismo/ilc---international-catholic-jewish-liaison-committee-.html>.
- 14 Den katolske kirke (2015): avsnitt 2 (egen oversettelse; alle oversettelser i artikkelen er forfatterens).
- 15 Den katolske kirke (2015): avsnitt 20.
- 16 Den katolske kirke (2015): avsnitt 26.
- 17 Den katolske kirke (2015): avsnitt 34.
- 18 Den katolske kirke (2015): avsnitt 37.

Tittelen på del seks bruker begrepet jødedommen («Kirkens mandat til å evangelisere i forhold til jødedommen»), men innholdet dreier seg om jøder. Det sentrale avsnittet lyder:

Kirken er derfor forpliktet til å se evangelisering til jøder, som tror på den ene Gud, på en annen måte enn det til folk fra andre religioner og verdens synspunkter. Konkret betyr det at den katolske kirken hverken utfører eller støtter noen bestemt institusjonelt oppdragsarbeid rettet mot jøder. Mens det er en prinsipiell avvisning av et institusjonelt jødisk oppdrag, kalles kristne likevel til å vitne om deres tro på Jesus Kristus også til jøder...¹⁹

Dette skillet mellom institusjonelt ansvar og individuelt ansvar kan være provoserende for jøder, siden enkeltpersoners evangeliseringsinnsats overfor jøder ikke fordømmes. Ved å fraskrive seg det institusjonelle ansvaret vil Den katolske kirke likevel gå fri fra beskyldninger om fremme slik evangelisering.²⁰ I del seks heter det videre at «den langvarige rollen til Israels paktfolk i Guds frelsesplan er å forholde seg dynamisk til 'Guds folk av jøder og hedninger, forent i Kristus', han som Kirken bekjenner som den universelle formidler av skapelse og frelse.»²¹ Denne vekten på foreningen i Kristus vil også potensielt være utfordrende for katolsk-jødiske relasjoner. Del sju omhandler målene med dialogen med jødedommen, og disse omfatter både kunnskap og handling, inklusive innsats mot alle former for antisemittisme.

Som oppsummering ser vi at det finnes elementer i *The Gifts and The Calling* som opplagt kan være provoserende for mange jøder, blant annet vekten på at Jesus Kristus forener Guds folk, og med dette den utvidelse av begrepet «Guds folk» som dette omfatter. Dokumentet handler kun om forholdet til jødene.

19 Den katolske kirke (2015): avsnitt 40.

20 For et eksempel på en institusjonell tilnærming, der pave Benedict XVI i 2007 på nytt godkjente en langfredagsbønn hvis formulering «opplyse deres hjerter» ble brukt om jødene – som skapte bekymringer hos IJCIC; se <https://archive.wfn.org/2007/07/msg00145.html>, men som senere ble tonet ned av daværende leder av (IJCIC), David Rosen – se Haugen (2010): 216.

21 Den katolske kirke (2015): avsnitt 43.

Den katolske kirke har ikke et spesielt tett forhold til staten Israel,²² og anerkjente staten Palestina i 2015,²³ til protester fra israelske myndigheter.²⁴ Derimot er det grunnlag for å understreke de gjensidige jødisk-katolske relasjonene, som til stadighet bekreftes.²⁵

Evangelische Kirche Deutschland (EKD)

EKD har arbeidet med sitt forhold til jødedom fra årene rett etter Den andre verdenskrig. Rheinland var den første Landeskirche som understreket at paktsløftene er tilstrekkelig for jødene, og at de kristne gjennom Jesus Kristus får del i disse paktsløftene; i et vedtak i 1980.²⁶ I 2016 fattet Synoden i EKD et vedtak,²⁷ ett år etter at Synoden markerte avstand til Luthers holdninger til jødene.²⁸

2016-vedtaket, *Eine Erklärung zu Christen und Juden als Zeugen der Treue Gottes* («Zeugen der Treue Gottes») ble ikke foranlediget av en større utredning. Som nevnt over kom i 2000 den siste større EKD-utredningen om forholdet til jødedom – men i 2013 publiserte VELKD (Die Vereinigte Evangelisch-Lutherische Kirche Deutschlands; en sammenslutning innenfor EKD) en studie av Luthers antijødiske skrifter.²⁹ Evangelical Middle East Commission (EMOK; en permanent komite under

22 Se Haugen (2010): 225-226, note 18 for mer detaljer om Vatikanets anerkjennelse av staten Israel – som skjedde såpass sent som 1993.

23 Comprehensive Agreement between the Holy See and the State of Palestine (2015); <http://bibliotecanonica.net/docsaq/btcaqf.pdf>.

24 Se protesten – med vekt på at anerkjennelsen hindrer forhandlinger og overser det jødiske folks historiske rettigheter – fra Israel Utenriksdepartement (2015). *Israeli response to Vatican recognition of PA as a state*; <https://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2015/Pages/Israeli-response-to-Vatican-recognition-of-PA-as-a-state-26-Jun-2015.aspx>. Sionistiske medier i Israel var enda mer kritiske, og opplever både at anerkjennelsen innebærer å posisjonere seg mot Bibelen selv, og at Den katolske kirke har vært i konstant krig med staten Israel; for mer, se Middle East Policy Council (2015). *Israeli Anger at Vatican Recognition of Palestine*; <https://mepc.org/commentary/israeli-anger-vatican-recognition-palestine>

25 Se Det pavelige råd for å fremme kristen enhet (2020). 55th anniversary of “Nostra aetate”; <http://www.christianunity.va/content/unitacristiani/en/news/2020/55th-anniversary-nostrea-etate.html>.

26 Haugen (2010): 220-222 gir mer utfyllende informasjon.

27 EKD (2016).

28 EKD (2015). *Martin Luther and the Jews - a necessary reminder on the occasion of the Reformation*; anniversary <https://www.ekd.de/en/Martin-Luther-and-the-Jews-272.htm> [publisert på hjemmesiden i 2017].

29 VELKD (2013). *Luthers Schriften über die Juden, Texte aus der VELKD Nr. 168* (Hannover: VELKD).

EKD) publiserte i 2009 dokumentet *Israel-Palestina*, som ved nyutgivelsen i 2017 kun er oppdatert med et ekstra forord.³⁰

Det er naturlig å vektlegge EKD-vedtaket fra 2016, som består av ni avsnitt, der 6 er nummererte, og deretter viser jeg essensen i dokumentet fra EMOK. Dette sitatet i 2016-vedtaket fanger opp essensen: «Kristne er ikke kalt til å vise Israel veien til Gud og hans frelse. Alle anstrengelser for å overtale jødene til å forandre sin religion, er i strid med en bekjennelse av Guds trofasthet...»³¹

Selv om flere Landeskirchen har fattet vedtak som tar avstand fra evangelisering blant jøder er det verdt å merke seg at 1980-vedtaket fra Rheinland-kirken er det som løftes fram av EKD i 2016-vedtaket. I omtalen av at jødene ikke deler den kristne bekjennelse av Jesus som verdens frelser gjør Rheinland-kirken to grep. For det første uttrykkes en sterk støtte til dette klare skillet mellom kristne og jøder («commend»); altså en klar bekreftelse av to ulike frelsesveier. For det andre brukes en formulering om Jesus Kristus som «the Messiah of Israel».³² Dette siste må anses som å bekrefte at Jesus Kristus var den lovede Messias, i strid med holdningen hos de aller fleste jøder.

Begrepet «Israel» må forstås som «Guds folk», et begrep som kan ha en videre forståelse enn kun det «etniske» Israel (jf. Rom 9, 6-8). Imidlertid velger EKD i 2016-vedtaket å bruke begrepet «Israel» i samme avsnitt i to spesifikke kontekster: «hans folk Israel» og «Guds løfte til Israel».³³ Slik begrepet brukes er det vanskelig å se at det er den utvidede forståelsen – hele «Guds folk» – som ligger til grunn hos EKD. At EKD bygger på to likestilte frelsesveier blir tydelig mot slutten av avsnittet, der Guds mysterium konkretiseres som at Jesus skal komme igjen og vissheten om at Gud vil frelse det folk som han kalte først.

Det er verdt å merke at i tillegg til det som over er omtalt som en etnisk forståelse av Israel, er det interessant at grunnlaget for kirkens «ansvar i verden» er bestemt ut fra «perspektivet av vårt bånd til Israels folk...»,³⁴ slik EKD ser det. Dette forankrer en kristen sosial-etikk i sentrale jødiske rettferdighets- og omsorgsbudskap, noe som gir en viktig retning for slikt arbeid. Imidlertid mister dette perspektivet av syne den omdefineringen av etablerte normer og konvensjoner som Jesus Kristus introduserte («Dere har hørt... Men jeg sier dere:...»).

Denne forrangen gitt «Israels folk», forstått som det jødiske folk, i 2016-vedtaket reflekteres også i EMOK-dokumentet. Det er forståelig at det tyske folk sitt forhold til «det jødiske folk og staten Israel ikke kan sammenlignes med noen andre forhold til andre folk eller nasjoner.»³⁵ Det er likevel verdt å merke seg at etableringen av den

30 EMOK (2017).

31 EKD (2016): pkt 2.

32 EKD (2016): pkt 3.

33 EKD (2016): pkt 3.

34 EKD (2016): pkt 6.

35 EMOK (2017): 6.

moderne stat Israel kun omtales i EMOK-dokumentet som en «betydelig hermeneutisk utfordring for kristen teologi.»³⁶ Likevel omtales Israels okkupasjon og EMOK slår fast: «Det palestinske folket har rett til sin egen stat med faste grenser og nasjonal suverenitet.»³⁷

Fem argumenter mot kristensionisme løftes fram: (i) jøder blir redskaper og jødedom frakjennes selvstendig verdi; (ii) endetidstekster vektlegges framfor forsoning og rettferdighet; (iii) kun jøder tilkjennes rettigheter til land, noe som bryter med menneskerettighetene; (iv) kirker i regionen frakjennes deres eksistensrett; og (v) hensynsløse («reckless») aktiviteter understøttes som forverrer konflikten. Dette må sies å være et tydelig oppgjør med kristensionisme.

Generelt er EMOK-dokumentet nokså klart, men det noen formuleringer som ikke er tilstrekkelig klare, som at «mulighet for kristen teologi» er en følge av at jødene i økende grad utøver selvbestemmelse.³⁸

Church of England (CoE)

The Faith and Order Commission i CoE utga i 2019 *God's Unfailing Word*.³⁹ Forordet viser til Council of Christians and Jews (CCJ), etablert i 1942 av daværende erkebiskop og sjefsrabbiner,⁴⁰ og omtaler i tillegg fem tidligere dokumenter utgitt av ulike

36 EMOK (2017): 7.

37 EMOK (2017): 11.

38 EMOK (2017): 7.

39 CoE (2019). *God's Unfailing Word. Theological and Practical Perspectives on Christian–Jewish Relations*; <https://www.churchofengland.org/sites/default/files/2019-11/godsunfailingwordweb.pdf>.

40 CCJs presidenter skal etter paragraf 8 i vedtektene være «senior religious leader» fra det kristne og det jødiske samfunnet; CCJ er medlem i International Council on Christians and Jews (ICCJ); hvor Mellomkirkelig råd for Den norske kirke (MKR) skriver i 2017 at de er medlem; se MKR (2017). En pilegrimsvandring for rettferdighet og fred: Strategi for Mellomkirkelig råds engasjement for rettferdig fred i Palestina og Israel, 2018-2020, 4; mens MKR i 2021 skriver at de «har kontakt med»; se MKR (2021). En pilegrimsvandring for rettferdighet og fred: Strategi for Mellomkirkelig råds engasjement for rettferdig fred i Palestina og Israel 2021–2023, 9; på hjemmesiden <https://www.iccj.org/about-us/member-organizations.html> oppgis kun Det Mosaiske Trossamfunn som medlem.

organer.⁴¹ I 2020 utga CCJ studien *Listening and Learning: Dialogue between Christians and Jews on issues relating to Israel Palestine*,⁴² med bidrag fra 30 ulike personer. Det er i tillegg relevant at Anglican Jewish Commission, bestående av sjefsrabbinatet i Israel og erkebiskopen i Canterbury, har møttes ti ganger siden 2006.⁴³ Anglikansk-jødiske relasjoner er altså både mangfoldige og tydelig forankret.

Forordet til *God's Unfailing Word* understreker at 2019-dokumentet er CoE sin første teologiske avklaring om forholdet til det jødiske folk og jødedom. Forordet understreker også at det er vanskelig å skille spørsmål om løfter om *landet* til Abrahams etterkommere fortsatt er gyldige («still stands») fra spørsmål om hvordan kristne forstår at løfter til *Israelsfolket* er gyldige for dagens jødedom.⁴⁴ Selv om dette gjengir posisjonene som ble tydelige i en 2014-utredning om kristensionisme er det verdt å merke seg språkbruken, som jeg kommer tilbake til under.

Strukturen i dokumentet skiller mellom teologisk rammeverk (historien og relasjonene) og kritiske saker, men også de fire kapitlene under sistnevnte kategori – misjon og evangelisering, formidling og forkynnelse, Israels land, og etisk skjelning og handling – har klart teologisk forankring. I tillegg til et forord og etterord med i alt 21 sider tekst, der etterordet er skrevet av den britiske sjefsrabbineren, og sluttnoter på over 15 sider, er hoveddokumentet på 96 sider tekst.

Jeg vil løfte fram hovedbudskapet i hver av de første fem kapitlene, mens kapittel 6 som bekrefter felles forståelse av menneskeverd ikke rommer vesentlig nye poenger. Hovedbudskapet i kapitlene er også gjengitt i såkalte «bekreftelser» («affirmations»), hver på omtrent en side.

Kapittel 1 slår fast at jødernes lidelser de siste 2000 år skyldes kristne doktriner, og at både oppgjør, anger og anerkjennelse av jødisk selvforståelse er avgjørende. Oppgjør

41 CoE (2019): xvii-xix (eldste først): (i) CoE (1988). *Jews, Christians and Muslims: The Way of Dialogue*; (ii) Churches' Commission for Interfaith Relations of the Churches Together in Britain and Ireland (1994). *Christians and Jews: A New Way of Thinking*; (iii) CoE Inter Faith Consultative Group (2001). *Sharing One Hope?* (London: Church House Publishing); (iv) Network for Inter Faith Concerns of the Anglican Communion (2008). *Generous Love*; https://www.anglicancommunion.org/media/18910/generous_love_a4_with_foreward.pdf; og (v) Network for Inter Faith Concerns of the Anglican Communion (2012). *Land of Promise?*; https://www.anglicancommunion.org/media/39759/land_of_promise.pdf.

42 CCJ (2020). https://ccj.org.uk/sites/ccj.hocext.co.uk/files/2020-05/CCJ%20Resource_Print7.pdf

43 For en oversikt, se <https://www.anglicancommunion.org/inter-religious/jewish.aspx>.

44 CoE (2019): xix.

med antisemittisme tar utgangspunkt i den såkalte IHRA-definisjonen, inklusive eksempellisten.⁴⁵

Kapittel 2 peker på forskjellene mellom jødisk og kristen forståelse, og viser hovedtrekkene i fire ulike responser, der den siste legger vekt på at det er to måter å være Guds folk på, enten gjennom paktsløfter, der det jødiske folk forblir Israel, eller gjennom tro på åpenbaringen i Kristus. I vurderingen av posisjonene viser dokumentet til Rom 9-11,⁴⁶ og både Jesu frelsesverk for alle folk (tro på Kristus; «*in Christ*») og Guds trofasthet mot sine løfter (Kristi trofasthet, «*of Christ*») understrekes, med avslutning knyttet til de to mellomposisjonene:

To believe that fulfilment lies for all in relation to Christ does not mean that it must lie for others in joining what we perceive to be our present relation to Christ...⁴⁷

Dette kan leses som å legitimere en topaktsteologi.

I kapittel 3 understrekes at vitnesbyrdet om den samme Gud må kunne deles mellom kristne og jøder, noe som betyr at personen Jesus Kristus må være et tema i kristen-jødisk dialog,⁴⁸ men en slik deling forutsetter et oppgjør med fortiden som beskrevet i kapittel 1. Den mest inngående redegjørelsen i kapittel 4 vektlegger at særlig formidling rundt Jesu lidelsesfortelling krever at det liturgiske materialet for gudstjenester på langfredag utformes slik at det rommer en dom over hele menneskeheden.⁴⁹

Kapittel 5 om Israels land starter med en kort innføring i sionismen, før en beklagelse over at jøder kan bli oppleve antisemittisme når urett begått av staten Israel møter reaksjoner.⁵⁰ Selv om dette ikke kan benektes er det likevel et faktum at koplingene mellom jøder i hele verden og staten Israels politikk ikke primært fremmes av det som dokumentet omtaler som «pro-Palestinian advocates». Videre tematiseres restorasjonismen, som vi så over at ikke er omtalt i mandatet for Den norske kirke sin utredning. En redegjørelse av tidligere erkebiskop av Canterbury løftes fram,⁵¹ og vi kommer tilbake til denne i drøftingen. Mens det markeres at kristensionisme

45 CoE (2019): 11. For en tydeliggjøring av at definisjonen, vedtatt av International Holocaust Remembrance Alliance i 2016, fra 2018 ble tettere knyttet sammen med eksempellisten, se Hans Morten Haugen (2021). «Forbudt å fremme folkeretten? Lawfare mot organisasjoner som støtter palestinerne». Internasjonal Politikk (under utgivelse).

46 CoE (2019): 33-40.

47 CoE (2019): 40.

48 CoE (2019): 58.

49 CoE (2019): 65-66.

50 CoE (2019): 78.

51 CoE (2019): 80.

står for et syn som står imot kristen lære om rettferdighet,⁵² brukes lite plass på å utfordre kristensionismen teologisk. Dette kan forsvares med at 2012-dokumentet om kristensionisme behandlet dette.

2012-dokumentet er omfattende – over 70 sider – og har et etterord av daværende erkebiskop av Canterbury, Rowan Williams, som understreker – etter å ha slått fast at jøder må oppleve trygghet i staten Israel:

the maintenance of such safety at the cost of justice for others, at the cost of a perpetually anxious and militarised culture that cannot find room for the rights and dignities of neighbours, is a real danger to just that welcome and the safety that the State of Israel seeks to guarantee.⁵³

Deretter understreker Williams at staten Israel har vært mottaker av forferdelige handlinger («appalling aggression») og tilfeldig vold, men at svaret på dette ikke må bidra til å nøre opp under rasende harme.⁵⁴ Sentralt i kristensionismen er å tolke konflikter og motsetninger i lys av bibelske endetidsprofetier, og at slike konflikter ikke blir vurdert negativt. Grunnen er at disse konfliktene både er et tegn på at Bibelen har rett og at konfliktene reelt vil framskynde Jesu gjenkomst.

2012-dokumentet forklarer kristensionisme som å bestå av ulike elementer:⁵⁵ (i) Landløfter gitt til Abraham (viser til 1 Mos 12,2-3; flere vers finnes) gjelder for staten Israel; (ii) pre-millennialisme (viser til Åp 20,2, også Daniels bok er sentral), altså at Jesus skal styre et «fredsrike» med trone i Jerusalem; og (iii) dispensasjonalisme (viser til 2 Tim 2,15; som i King James-oversettelsen lyder (utdrag): «rightly dividing the word of truth.»). Dokumentet omtaler at «alle» slutter seg til det første elementet; mens «mange» slutter seg til det andre elementet og «flertallet» slutter seg til det tredje elementet. Dispensasjonalismen oppsto hos de såkalte Plymouth-brødrene tidlig i det 19. århundre, og står relativt sett sterkere i USA enn i Europa. Jeg er skeptisk til forståelsen om at *flertallet* av kristensionister slutter seg til dispensasjonalismen, selv om endetidsspekulasjoner er sentralt hos disse. Relevante NT-vers som ikke omtales i 2012-dokumentet er 1 Tess 4,17 («rykket bort ... i skyene for å møte Herren i luften»).

52 CoE (2019): 83.

53 Williams, in Network for Inter Faith Concerns of the Anglican Communion (NIFCON) (2012), 71.

54 NIFCON (2012): 71.

55 NIFCON (2012): 13.

GT-vers finnes det en rekke av, mange med skremmende innhold, og som kan forstås klart antisemittisk.⁵⁶

2012-dokumentet avsluttes med en tydeliggjøring av hva anglikanere og kristne generelt bør enes om; ta avstand fra; og fortsatt kunne være uenige om.⁵⁷ Av uenighetspunktene er «[staten] Israels teologiske betydning som partner i en fortsatt pakt med Gud...» og betydningen av «hendelsene i 1948 og 1967 i lys av profetier og Guds særlige omsorg...»⁵⁸

Church of Scotland (CoS)

Mens vi så at CoE har en lang tradisjon med dialog med representanter for det jødiske folk,⁵⁹ og fire dokumenter som på ulike måter tar opp forhold relevante for jøder og jødedom, har CoS avgitt tre dokumenter, som alle behandler spørsmålet om landet i større detalj enn forholdet til jødedommen. Jeg har lett både på CoS egen side og på sider for nyere og eldre ressurser på hjemmesiden til Churches Together in Britain and Ireland.⁶⁰ Ved at CoS legger så stor vekt på å behandle landet blir også forholdet til jødedom omfattet. Dette skyldes at bibelske landløfter spiller en rolle for mange jøder og for de fleste retninger innenfor jødedommen, men i liten grad for den delen av jødedommen som omtales som reformjødedom, og som står særlig sterkt i USA.

56 Se eksempelvis Sak 13,8 («to tredjedeler skal utryddes...») Jer 16.16 («de skal jage dem...»); om det siste bibelverset har den mest innflytelsesrike kristensionisten skrevet at Hitler ble sendt av Gud, som en «jeger» for å forfølge Europas jøder slik at de ble presset til å «reise til det eneste stedet Gud hadde tiltenkt for dem – Israel» (John Hagee (2005). *Jerusalem Countdown: A Warning To The World* (Lake Mary, FL: Frontline), 97. Unnskyldningen; se *Haaretz* (2008). «U.S. Pastor Apologizes to Jews for ‘God Sent Hitler’ Comments» (14. juni) omhandler en preken med samme innhold på 90-tallet. Innsikt i kristensionistisk tenking får man ved å lese «Proklamasjon fra den fjerde internasjonale kristne sionist kongress», arrangert av Internasjonale Kristne Ambassade Jerusalem (ICEJ) i 2001 (tilgjengelig hos forfatteren; ikke lenger tilgjengelig på ICEJs og ICEJ Norges hjemmesider). I Proklamasjonen advares mot flere handlinger, ved at «de som søker å ... dele landet Israel, kommer i konflikt med Bibelens Gud (Joel 3:1-3). De skal virkelig såre seg selv og falle inn under Guds uopprettelige dom (Sakarias 12:1.9)». For mer om kristensionisme, se Haugen (2017).

57 NIFCON (2012): 67-70.

58 NIFCON (2012): 69.

59 Det er samtidig relevant å nevne at jøder aldri ble fordrevet fra Skotland, slik de ble fra England fra 1290 til forbudet ble opphevet i 1656; se Churches Together in Britain and Ireland og Council of Christians and Jews (2021). *Connected Communities. Churches Responding to Prejudice Against Jews and Judaism*; <https://ctbi.org.uk/wp-content/uploads/2021/02/Connected-Communities.pdf>, 4.

60 Se <https://ctbi.org.uk/?s=jew> og <https://www.ctbiarchive.org/CDLA/304>.

Det bredeste CoS-dokumentet er fra 2003 og har tittelen *Theology of Land and Covenant*.⁶¹ Mandatet ble gitt av Generalforsamlingen i 2001, og rapporten ble enstemmig anbefalt av Generalforsamlingen i 2003. Mandatet omhandler den politiske konflikten om landet. Likevel ble mandatet tolket til å romme mer. Hoveddelen av dokumentet omhandler GT, NT og teologisk kristen refleksjon, der det siste blant annet omfatter en avvisning av dispensasjonalisme, blant annet med at «løftene fra GT hadde allerede funnet sin oppfyllelse i Jesus.»⁶² Videre løftes fram stemmen fra palestinsk-arabiske kristne,⁶³ noe som gjenspeiler mandatet, som omtaler både Palestina, palestinsk land og palestinere. Forholdet til jødedommen kan oppsummeres med denne setningen: «Som kristne må vi alltid erkjenne og glede oss over hva vi skylder [«rejoice in our debt to»] det jødiske folket.»⁶⁴

I spørsmålet om land viser 2003-dokumentet til et 2001-dokument fra Det europeiske protestantiske kirkefellesskapet,⁶⁵ som ikke bekreftet en direkte forbindelse mellom landløfter gitt i GT og staten Israel i dag.⁶⁶ Mot slutten av 2003-dokumentet, i underkapitlet om kristen-jødisk dialog, understrekes de ulike jødiske «overbevisningene om landet Israel, som må anerkjennes og respekteres.»⁶⁷ Denne anerkjennelsen av forholdet til landet og anerkjennelsen av jødedom som viktig for jødisk identitet,⁶⁸ blir imidlertid presisert slik: «Jødedomens fremtid er ikke så mye som en nasjon, men som en global religion...».⁶⁹ Dette er et standpunkt som reflekterer den såkalte reform-jødedommen, men ikke ortodoks eller konservativ jødedom.

61 CoS Study Group (2003); for dokumentet, se: <https://www.scribd.com/document/146952535/Theology-of-Land-and-Covenant-Church-of-Scotland>.

62 CoS Study Group (2003): avsnitt 5.7.3.

63 CoS Study Group (2003): avsnitt 2.3 og 5.8.

64 CoS Study Group (2003): avsnitt 6.3.2.

65 CoS Study Group (2003): avsnitt 5.4.4, note 9; for dokumentet fra Det europeiske protestantiske kirkefellesskapet (2001). *Church and Israel: A Contribution from the Reformation Churches in Europe to the Relationship between Christians and Jews*, se: <https://www.jcrelations.net/statements/statement/church-and-israel-a-contribution-from-the-reformation-churches-in-europe-to-the-relationship-between-christians-and-jews.html>; se også Haugen (2010): 218-220.

66 I 2001-dokumentets avsnitt 2.4.5.2 heter det at Gud har gitt paktsløftene, torahen og landet til «folket», og at disse tre «essentially determine and mark Israel's life.» Dette kan forstås som en bekreftelse av jøders historiske, religiøse og emosjonelle relasjon til landområdet mellom Jordanelven og Middelhavet, som det ikke er noen grunn til å bestride.

67 CoS Study Group (2003): avsnitt 6.3.1; se også 5.5.2 og 6.2.2.

68 CoS Study Group (2003): avsnitt 5.1.

69 CoS Study Group (2003): avsnitt 5.8.3.

Ti år senere kom dokumentet *Inheritance of Abraham. A report on the 'promised land'*,⁷⁰ som også ble gitt tilslutning i Generalforsamlingen. Dokumentet ble utarbeidet av Church and Society Council. Ut fra tittelen ser vi at 2013-dokumentet primært handler om landteologi, der følgende hovedmodeller stilles opp: (i) territoriell garanti for ett folk; (ii) et folk forvalter landet på vegne av alle folk («held in trust»); og (iii) land med et universelt oppdrag.

Det er den siste forståelsen som CoS fremmer, inspirert av Kairos Palestina, et dokument fra sentrale palestinske teologer og lekfolk fra 2009.⁷¹ Dokumentet understreker blant annet: «kristne bør ikke («should not») støtte noen krav fra noen folk om en eksklusiv eller til og med privilegert guddommelig rett til å eie et bestemt territorium.»⁷² Denne formuleringen er også med i den reviderte versjonen, som inneholder en ny innledningstekst. Vi kommer tilbake til innholdet i denne nye teksten under, særlig en presisering i fire punkter, og i tillegg omtaler den nye innledningen betydningen av å ikke sette merkelapper på andre, og å tydeligere definere begreper og vise grunnlagstenkning.

Church and Society Council sto, sammen med World Mission Council, bak dokumentet *Embracing Peace and Working for Justice*, som ble støttet av Generalforsamlingen i 2017.⁷³ Saken kom som en markering av 100-årsjubileet for Balfourerklæringen fra 1917, der jødene ble lovet et «hjemland». Anbefalingene omhandler en anbefaling om at minnemarkeringer blir gjennomført på en sensitiv måte, der det tas hensyn til både israelske jøder og palestinere. Videre understrekes at støtten til en tostatsløsning må revurderes,⁷⁴ det gis en klar støtte til Kairos Palestina-dokumentet og en oppfordring

70 Church and Society Council i CoS; for den opprinnelige versjonen, se https://michaelmarten.files.wordpress.com/2013/05/2013-cofs-report-inheritance_of_abraham_version_1.pdf; for den reviderte versjonen, se <http://urcthamesnorth.org.uk/assets/files/pages/2018-02-08-synod-meetings/Church-of-Scotland-Inheritance-of-Abraham-2013-Report.pdf>.

71 Den norske oversettelsen finnes her: [http://www.kui.no/doc/Kairos%20Palestina%20\(endelig\).pdf](http://www.kui.no/doc/Kairos%20Palestina%20(endelig).pdf).

72 Church and Society Council i CoS (2009): 9 (opprinnelig versjon); 11 (revidert versjon).

73 World Mission Council (WMC) og Church and Society Council (CSC) (2017).

Embracing Peace and Working for Justice. A Joint Report by the World Mission Council and Church and Society Council on the Centenary of the Balfour Declaration; https://churchofscotland.org.uk/__data/assets/pdf_file/0005/39533/Blue_Book_2017.pdf: 121-141

74 WMC og CSC (2017): 134-135.

om å bekjempe antisemittisme,⁷⁵ og i dokumentet løftes opp jødisk rettferdighets-teologi.⁷⁶ På en langt tydeligere måte enn i 2003- og 2013-dokumentene blir flertallet av britiske jøders relasjon til Israel bekreftet.⁷⁷

Svenska kyrkan

Også for Svenska kyrkan sin del er det nødvendig å gå relativt langt tilbake i tid for å finne en tekst som på helhetlig vis behandler forholdet til jødedom. Dokumentet *Guds vägar* ble utarbeidet av Teologiska kommittén,⁷⁸ og deretter utgitt i 1999 med mulighet for å komme med innspill til teksten. I tillegg til en tekst på 13 sider lå det ved et vedlegg på dobbelt så mange sider med kommentarer, formulert av medlemmene. Da dokumentet nesten tre år senere ble lagt fram for Kyrkomötet var den eneste vesentlige endringen at dokumentet ikke inneholdt den korte innledningen som forklarte bakgrunn, prosess og ga invitasjonen til å komme med innspill.⁷⁹

Guds vägar består av åtte deler: (i) innledning; (ii) gemensam arv; (iii) Guds förbund (pakter) – med tre modeller; (iv) Guds hemlighet (siste del av Rom 11); (v) skulden; (vi) landet; (vii) det kristna vittnesbördet; og (viii) omvändelse. De tre modellene under Guds pakter omtales med kritiske vurderinger. Erstatningsteologi, altså synet på at løftene har gått over til kirken, og ikke lenger gjelder Israelfolket, avvises med at Gud har gitt mange nye løfter uten at disse opphever gamle løfter. Begrepet «de parallelle förbunden», altså en topaktsteologi, innebærer at det stilles spørsmål ved den unike åpenbaringen i Kristus, slik at hans universelle rolle tones ned.⁸⁰ Veiene som løper sammen ved tidens slutt, den tredje modellen, kritiseres for å være for eskatologisk forankret, noe som ikke er et godt utgangspunkt for en virkelig dialog mellom jøder og kristne. Det er som nevnt siste del av Rom 11 som løftes fram i den påfølgende delen av *Guds vägar*, for å konkretisere hva som rommes av «Guds hemlighet» eller «Guds mysterium».⁸¹ Den siste del av Rom 11 er eskatologisk, og Rom 11:33–36 trekkes fram for å understreke at vi ikke kjenner Guds vilje og advare mot å være for kategoriske. Mens Jesus Kristus er sentral i den nest siste delen av *Guds vägar*, er han ikke nevnt i

75 WMC og CSC (2017): 121, pkt 9 og 11.

76 WMC og CSC (2017): 129-130.

77 WMC og CSC (2017): 123; det vises til en 2015-undersøkelse – se WMC og CSC (2017): 139, note 4 – som fant at 93% av britiske jøder ser på Israel som en del av deres identitet.

78 Svenska kyrkan (1999). *Guds vägar. Judendom och kristendom, ett inomkyrkligt samtalsdokument, Svenska kyrkans utredningar 1999:1.*

79 Svenska kyrkan (2001). *Guds vägar. Judendom och kristendom, ett inomkyrkligt samtalsdokument*; [https://www.svenskakyrkan.se/filer/Guds%20v%c3%a4gar,%20judendom%20och%20kristendom%20-%20ett%20inomkyrkligt%20samtalsdokument%20\(pdf,%2013%20sidor\).pdf](https://www.svenskakyrkan.se/filer/Guds%20v%c3%a4gar,%20judendom%20och%20kristendom%20-%20ett%20inomkyrkligt%20samtalsdokument%20(pdf,%2013%20sidor).pdf).

80 Svenska kyrkan (2001): 7.

81 Svenska kyrkan (2001): 7.

den siste delen, der det redegjøres for hva som ligger i omvendelse: Å vende seg til Gud og å ta imot Guds velsignelse.

Til slutt er det relevant at en relativt kort del omtaler landet, og det heter: «Vår respekt för judendomen bör omfatta även denna del av den judiska traditionen.»⁸² Her løftes jødisk fromhetsliv fram. Imidlertid understrekes: «I detta dokument, med dess teologiska kontext, gör vi ingen bedömning av den politiska sionismen eller den nutida staten Israel.»⁸³ Etter å ha vist til denne setningen uttrykte det organet som forberedte saken til Kyrkomötet, Ekumeniutskottet (Eu), «att Svenska kyrkan måste starkt avvisa alla resonemang som innebär att anspråk på landområden motiveras med historiska eller religiösa argument.»⁸⁴

Dette kan forstås på to måter. Enten kan dette forstås som en avstandstaken til den respekten for landets betydning i jødedommen som *Guds vägar* uttrykker. Alternativt kan det forstås som en nødvendig presisering av det politiske, basert i «folkrättens principer», som Teologiska kommittén ikke hadde mandat til å behandle, siden mandatet var begrenset til teologiske avklaringer. Svenska kyrkan har i årene etter 2001 bygd en argumentasjon på folkeretten i vurderingen av Palestina og Israel.

To andre forhold i Betänkanden fra Eu er relevante. For det første understrekes:

Dokumentet innebærer en början på en teologisk refleksjon, som i mange stycken behöver kompletteras och fördjupas genom fortsatta samtal och studier inom Svenska kyrkan liksom med företrädare för judisk tro och bekännelse.⁸⁵

Som følge av at Svenska kyrkan er eier av Svenska Teologiska Institutet (STI) plassert i Vest-Jerusalem, gir dette mulighet for slik fordypning, også i dialog med representanter for jødedommen.⁸⁶ Selv om dette er pågående arbeid, er de konkrete uttrykkene for slike teologiske refleksjoner i liten grad synlige. For det andre var det ett Eu-medlem som reserverte seg mot *Guds vägar*, primært med begrunnelsen at «treenighetsläran inte kommer till uttryck...»⁸⁷

I årene etterpå har det flere ganger vært samtaler om Palestina og Israel og *Guds vägar* i Kyrkomötet, og i 2012 støttet Kyrkomötet det palestinske Kairosdokumentet fra

82 Svenska kyrkan (2001): 9.

83 Svenska kyrkan (2001): 9.

84 Svenska kyrkans Eu (2001) *Eu Betänkande 2001:1. Guds vägar - judendom och kristendom*, «Utskottet» avsnitt 5; <https://km.svenskakyrkan.se/km-2001/betankanden/EU20011S.shtml.html#TopOfPage>.

85 Svenska kyrkans Eu (2001): «Utskottet» avsnitt 1.

86 For en presentasjon, se STI (2019). Vår verksamhet; <https://www.svenskakyrkan.se/STI/verksamhet>.

87 Svenska kyrkans Eu (2001): «Reservation» avsnitt 2; forslaget var å formulere fire tematiske dokumenter.

2009. Vedtaket støttet tre motjoner, altså forslag sendt inn av medlemmer i Kyrkomötet i forkant, og ett «framlagt forslag» som alle var positive til Kairos Palestina.⁸⁸

I 2014 ble det levert tre motjoner, to om *Guds vägar* og ett som stilte *Guds vägar* opp mot *Kairos Palestina*, siden sistnevnte ble hevdet å nøre opp under erstatningsteologi. Det eneste punktet som fikk støtte var å «oppmuntra alla stift att implementera dokumentet Guds vägar så att det blir känt och diskuterat.»⁸⁹

Derimot ble det ikke støtte til oppfølging av Kairos Palestina da dette ble foreslått i forkant av Kyrkomötet 2016. Begrunnelsen var at et posisjonsdokument var til revisjon, og dette ble lansert i 2017.⁹⁰ Det mest interessante i posisjonsdokumentet er avvisningen av:

teologiska resonemang som används för att legitimera anspråk [krav] på land eller motivera antisemitism eller islamofobi eller på annat sätt ursäkta eller motivera kränkningar av mänskliga rättigheter.⁹¹

Selv om opplistingen kan gi inntrykk av å likestille teologisk begrunnede landkrav og eksempelvis antisemittisme, leser jeg at kjernen i argumentet er å markere avstand til ethvert misbruk av hellige skrifter.

Reaksjonene

Det er naturlig å skille mellom reaksjoner fra representanter for jøder og representanter for palestinere, og gi mer plass til reaksjoner fra representanter for jøder.

Jeg indikerte at Den katolske kirkes klargjøring er godt mottatt av de relevante jødiske organene. Leder av det tyske sentralrådet uttalte at EKDs 2016-vedtak «betyr veldig mye for det jødiske samfunnet...»⁹² Det er imidlertid viktige nyanser mellom Den katolske kirke og EKD, der EKD ikke ønsker å anerkjenne messianske jøder, og

88 Svenska Kyrkan (2012). *Kyrkomötets skrivelse 2012:6*; <https://km.svenskakyrkan.se/km2010-2015/default.aspx%3Fid=955952&ptid=48063.html>.

89 Svenska Kyrkan (2014). *Eu Betänkande 2014:02. Om Guds vägar och Kairosdokumentet*; <https://km.svenskakyrkan.se/km2010-2015/default.aspx%3Fid=1178590&ptid=48063.html> Merk at Eus Betänkande 2014:2, 5 ikke bruker begrepet «implementera» – som lå i forslaget fra biskop Åke Bonnier og som ble vedtaket – men det mer passive «receptionsprocesser av...»

90 Svenska kyrkan (2017). *Hållbar fred mellan israel och Palestina – Position för Svenska kyrkans internationella arbete*; <https://www.svenskakyrkan.se/filer/e037fd22-8a99-4bc8-8887-79ee39977c8a.pdf>.

91 Svenska kyrkan (2017): 4.

92 Gjengitt i Tom Heneghan (2016). «German Protestants officially renounce converting Jews to Christianity», *Sojourners*, 18. november.

må leses til å stå for en topaktsteologi, altså en separat frelsesvei for jøder. Den katolske kirke, derimot, understreker Jesus Kristus som frelser for hele verden.⁹³

I England ble *God's Unfailing Word* mottatt noe mer betinget av sjefsrabbiner Ephraim Mirvis. Selv om han uttrykte anerkjennelse, markerte han sterk motstand mot at dokumentet ikke avviste de kristne som arbeider målrettet for å konvertere jøder.⁹⁴

Innvendingene var mer omfattende mot CoS. 2013-dokumentet og det påfølgende vedtaket i Generalforsamlingen fra CoS skapte reaksjoner hos representanter for det jødiske folk både i og utenfor Skotland. Nokså umiddelbart etter 2013-vedtaket ble det lagt til rette for en samtale mellom CoS-ledere og jødiske representanter, i regi av CCJ. Deretter kom en felleserklæring, der CoS ble bedt om å være eksplisitt på fire punkter som er «implisitte standpunkter» til CoS: (i) staten Israels rett til å eksistere; (ii) fordømmelse av all vold og terrorisme; (iii) bekymringer for palestinere i okkupert Palestina må ikke forstås som å stille spørsmål ved staten Israels rett til å eksistere; og (vi) fordømmelse av alt som skaper en antisemittisk kultur.⁹⁵ Som nevnt over ble disse punktene og bevissthet i omtaler og begrepsbruk tatt inn som en ny innledning, men resten av teksten ble ikke endret. I etterkant uttalte Det jødiske rådet i Skottland (SCoJeC) at de «ville ikke kommentere spørsmål om kristen teologi og gjorde det [heller] ikke.»⁹⁶ Snarere var hensikten – i tillegg til å peke på fiendtligheter mot jøder i Skottland – å «korrigere dyptliggende feil i den opprinnelige rapportens oppfatning av jødisk tro [og] understreke fellestemaer i kristen-jødisk dialog...»⁹⁷

2017-dokumentet ble også kritisert av SCoJeC.⁹⁸ Ankerpunktene er ensidighet, som kritikk av bosettinger, men ikke av Hamas. Videre kritiseres at 2017-dokumentet ikke tar et tydeligere oppgjør med det som omtales som erstatningsteologi i 2013-dokumentet, og som SCoJeC også mener at preger Kairos-dokumentet. Det er relevant at under utarbeidelsen av dokumentet ble representanter for det jødiske

93 Den katolske kirke (2015): avsnitt 35 og 37; avsnitt 36 er ulikt, og viser både til Rom 11,29 og Rom 11,33.

94 Ephraim Mirvis, gjengitt i CoE (2019): 103; formuleringen er «purposeful and specific targeting of Jews for conversion to Christianity.»

95 Scottish Council of Jewish Communities (SCoJeC) (2013a). SCoJeC welcomes Kirk withdrawal of Assembly report; https://www.scojec.org/news/2013/13v_cos/cos_2.html.

96 SCoJeC (2013b). SCoJeC and Board of Deputies statement in response to Church of Scotland revised report; https://www.scojec.org/news/2013/13v_cos/cos_3.html. Merk at SCoJeC anerkjenner en formulering i 2003-dokumentet; se CoS Study Group (2003): avsnitt 6.3.1 om at kristne har ingen rett til å diktere overfor jøder hvordan deres tradisjoner skal etterleves.

97 SCoJeC (2013b).

98 SCoJeC (2017). Embracing Peace and Working for Justice?; https://www.scojec.org/news/2017/17iv_cos/cos.html; se også *Jewish News Reporter* (2017). Scottish Jews protest Church of Scotland report on Balfour (20. april).

samfunnet i Skotland konsultert, og at det i 2016 ble etablert en dialoggruppe mellom CoS og SCoJeC,⁹⁹ som hadde som mål å komme med en fellesrapport innen utgangen av 2017. Dialoggruppen ble oppløst i 2019 – uten å levere en fellesrapport. Som en videreføring ble en mindre gruppe etablert i 2020 for å lage en ordliste over ofte brukte begreper knyttet til teologi og spørsmål om land fra både jødisk og kristne perspektiver.¹⁰⁰

For Svenska kyrkan har jeg ikke registrert noen reaksjoner fra jødiske representanter, men derimot en kritikk fra egne medlemmer av at særlig virksomheten ved STI ikke fremmer jødisk-kristne relasjoner,¹⁰¹ i strid med det STI selv understreker.

Før noen palestinske reaksjoner løftes fram er det relevant å minne om at det øverste beslutningsnivået i både CoS og Svenska kyrkan har støttet Kairos Palestina-dokumentet, og bedt om at det studeres i menighetene. Jeg har over vist at det hevdes at Kairos Palestina nærer opp under erstatningsteologi. En full gjennomgang ligger utenfor denne artikkelen. Borg løfter fram avsnitt 2.2.2, som skiller mellom Guds ord som «levende ord» og som «bokstaver hugget i stein» som det tydeligste uttrykket for en klar kontrast mellom kristendom og jødedom.¹⁰²

Det er naturlig å løfte fram CoS og særlig 2013-dokumentet for å vise mottakelsen av vedtakene hos representanter for palestinere. 2013-dokumentet omtales som banebrytende, og det erkjennes at det både er kontroversielt og inspirerende.¹⁰³ Dette

99 SCoJeC (2016). Jewish Community and Church of Scotland launch Joint Theology Initiative; https://www.scojec.org/news/2016/16viii_cos.html. Fem områder ble identifisert: utdanning, samfunnstiltak, teologi, geopolitikk, og antisemittisme og fellestiltak mot dette.

100 Faith Impact Forum (2021). Report of the Faith Impact Forum May 2021, 10; https://www.churchofscotland.org.uk/__data/assets/pdf_file/0016/80305/12-Faith-Impact-Forum.pdf.

101 STI (2019). For en kritikk av prioriteringer ved STI, se Göran Larsson (2019). «Vart tog de judisk-kristna relationerna vägen?» *Kyrkans Tidning* 13. juni; for en kritikk av kommunikasjonen fra STI, se Johanna Andersson og Annika Borg (2017). «Biskopsmötet måste ta avstånd från extrema BDS-rörelsen», *Kyrkans Tidning* 28. juli; Andersson – som ikke lenger er medlem i Svenska kyrkan – fremmet i 2015 en motion med kritikk av hva som formidles på hjemmesiden til Svenska kyrkan, der dokumentet Christmas Alert 2014 fra Kairos Palestina ble fjernet etter at motionen ble levert sommeren 2015; se Svenska kyrkans Eu (2015). *Eu Betänkande 2015:08. Publicering av dokument på Svenska kyrkans hemsida*; <https://km.svenskakyrkan.se/km2010-2015/default.aspx%3Fid=1320041&ptid=48063.html>.

102 Annika Borg (2014). «Att läsa Kairos-dokumentet, några reflektioner», *Kristen Opinion* 9. februar; sitatet er hentet fra avsnitt 2.2.2 i Kairos-dokumentet (se note 69); hun er videre særlig kritisk til avsnittene 2.3.2 («ny urett») og 4.2.5 («gitt sitt liv»).

103 Sabeel (2013) Study Circle; <https://sabeel.org/category/latest-news/page/29/>; se også Sabeel (2013). Open Forum; <https://sabeel.org/2013/10/11/open-forum>, som omtaler responsen som «intrigued and motivated...»

viser at det er nær sagt umulig å forvente anerkjennelse av både jødiske og palestinske representanter, og at særlig CoS har valgt formuleringer som ligger nær opp til den palestinske virkelighetsbeskrivelsen. Det er relevant at reformerte kirkefamilier har en klarere holdning mot Israels okkupasjon enn de andre konfesjonene. Selv om vedtaket til World Communion of Reformed Churches (WCRC) om Palestina i 2017 ikke brukte begrepet *status confessionis* heter det om situasjonen at «the integrity of Christian faith and praxis is at stake.»¹⁰⁴

En motsatt strategi er valgt av CoE, og jeg trekker fram begrepsbruk fra tidligere erkebiskop Rowan Williams. Han var invitert til å snakke på Sabeels femte internasjonale konferanse i 2004, som bar tittelen *Challenging Christian Zionism*. Teksten er skrevet av Williams, løftes fram av CoE som «significant»,¹⁰⁵ og staten Israel omtales som «hjem for det jødiske folket som kalt av Gud for å manifestere Guds rettferdighet.»¹⁰⁶ Palestinere omtales – men når det skjer, brukes en negativ ordbruk.¹⁰⁷ Daværende styreleder i Sabeel kritiserte denne koplingen mellom folk, land og Guds plan, og det faktum at palestinere framstilles som uønskede for at Guds rettferdighet skal kunne manifestere seg.¹⁰⁸

Konklusjon

Det har ikke vært mulig å gjennomgå alle dokumenter, vedtak og reaksjoner, men jeg finner grunnlag for at både Den katolske kirke, CoE og Svenska kyrkan viser at det er mulig å produsere dokumenter og posisjoner som balanserer tre hensyn. For det første, utvetydig anerkjennelse av jødedommen som en levende religion, hvis åndelige, religiøse og historiske bånd til et gitt landområde bekreftes, jf. Rom 11,29 («...Gud angret ikke...»).

For det andre, Jesus Kristus, som levde og døde som jøde, representerer den unike åpenbaring for kristne, og er oppfyllelsen av løftene. Hans oppfyllelse medfører at de som tror på denne åpenbaringen løftes inn, innpodes eller inkorporeres i løftene. Hva Guds vilje er for dem som ikke tror på åpenbaringen er ikke gitt noen å kjenne, men tilhører Guds mysterium, jf. Rom 11,33-36. Disse tre kirkene er imidlertid forsiktige

104 WCRC (2017). *Proceedings of the 26th General Council of the World Communion of Reformed Churches, Leipzig, Germany 29 June - 7 July 2017*, 354, vedtakspunkt 1, <http://wcrc.ch/wp-content/uploads/2018/05/GC2017-Minutes-EN.pdf>.

105 CoE (2019): 80.

106 Rowan Williams (2005). «Holy Land and Holy People», i Naim Ateek, Cedar Duaybis og Maurine Tobin (red), *Challenging Christian Zionism. Theology, Politics and the Israel-Palestine Conflict* (London: Melisende), 293-303, 298.

107 Williams (2005): 297; formuleringene er «humiliate and destroy Israel» og «anger and resentment...».

108 Jonathan Kuttub (2005). «An Open Letter to Archbishop Rowan Williams», i Naim Ateek, Cedar Duaybis og Maurine Tobin (red), *Challenging Christian Zionism. Theology, Politics and the Israel-Palestine Conflict* (London: Melisende), 304-306.

i å uttrykke at disse løftene – gjennom Jesus Kristus' universelle frelsesoppdrag – har fått en utvidelse til å gjelde for hele verden, og ikke bare et gitt landområde. En slik utvidelsesteologi oppfattes av jøder å undergrave deres særlige løfter om en evigvarende forbindelse til et gitt landområde. De to kirkene uttrykker imidlertid at bibeltekster ikke kan legitimere politiske krav på eksklusivt eierskap, slik jeg leser dokumentene.

For det tredje, å understreke at jøders rett til selvbestemmelse er gjensidig relatert til palestinernes rett til selvbestemmelse. Dette er forankret i den klare posisjonen disse kirkene har om viktigheten av å avvikle okkupasjonen. Her er imidlertid CoE mindre tydelig enn Den katolske kirke og Svenska kyrkan, og formuleringene er faktisk tydeligere hos EKD enn hos CoE.¹⁰⁹ Dette er verdt å merke seg, når vi vet at Tyskland bærer på en skyld for jødenes grusomme skjebne, mens Storbritannia har et betydelig ansvar for den skjebnen som rammet palestinerne. Dette ansvaret kan det virke som om CoS erkjenner i langt større grad enn CoE, men som vi har sett har måten denne erkjennelsen har skjedd på skapt negative reaksjoner fra jøder i Skottland.

109 EMOK (2017): 11 («own state»), CoE bruker kun begrepet occupied», og understreker – se NIFCON (2012): 19, pkt 2.37 – at en palestinsk statsdannelse vil møte på mange hindringer, og knytter dette direkte til egen-opplevd motstand i 2005 da et saksdokument til CoE-Synoden om etiske investeringer «førte til en krise i anglikansk-jødiske forhold...»